

Den oversøiske udvandring fra Vendsyssel 1838-1868

Af Henning Bender

Det første danske udvandrerskib

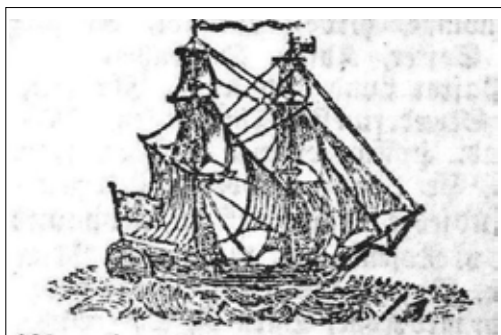
Onsdag den 31. oktober 1838 forlod skonerterten »die Elbe« Frederikshavn med kurs mod den mexicanske golf. Om bord befandt sig et halvt hundrede håbefulde jyske udvandrere, flest fra Aarhus, men også en håndfuld fra Nordjylland.¹ Allerede inden afrejsen havde de investeret alt hvad de ejede i skib, proviant, udstyr og køb af jord i provinsen Tamaulipas ved Rio Grandes udmunding i Golfen. Her, mellem Texas og Mexico, var grænsen endnu ikke fastlagt og derfor velegnet for en europæisk koloni! Det mente i hvert fald den tyske baron Johann von Rachnitz (1791-1854), der som officer i den mexicanske hær fandt det vigtigt at stabilisere det omstridte område ved at trække europæiske indvandrere til stedet. Han havde derfor i 1835 ansat en europæisk generalagent for koloniprojektet, Hans Wilder (1779-1839).² Wilder, der var handelsagent i København, havde selv været i Mexico og udgav nu den første danske håndbog for udvandrere nogensinde. På både tysk (København 1835) og dansk (Aarhus 1837) blev det beskrevet, hvordan man rent praktisk kunne tage af sted, slå sig ned i det fremmede og tjene en masse penge!³ Planen vakte særligt i Jylland et sådant gehør, at han i oktober 1837 ikke alene kunne sejle fra Hamburg i spidsen for de første 40 udvandrere, men måtte oprette ven-

teliste for de mange flere, der ønskede at komme af sted. De forudbetalte reserveret jord i Mexico og skulle så blot afvente at Wilder kom tilbage og blev leder for en ny ekspedition. Afrejsen trak dog ud, også efter melding om at de 40 første var nået frem i god behold til New Orleans den 3. januar 1838.⁴ Men Hans Wilder hørte man intet fra, førend han i foråret 1839 vendte

Det påtænkte dansk-tyske koloniområde lå i den mexicanske provins Tamaulipas (vandet skraveret) mellem floderne Nueces og Rio Grande. Efter at Texas, der var en del af Mexico, i 1836 blev (USA-støttet) republik, kom Tamaulipas i frontlinjen mellem Texas (USA), Mexico og Frankrig. Fra 1848 blev Rio Grande grænse mellem USA og et franskdomineret Mexico.

dødssyg hjem fra Amerika. Krigsforhold havde hindret udvandrerne i at nå Mexico og de var i stedet søgt over land mod Texas, men var for flertallets vedkommende døde af sygdomme. Kun få var nået tilbage til New Orleans og tilsyneladende kun en, nemlig Wilder til Danmark, hvor han kort efter hjemkomsten døde den 28. maj 1839 på Frederiks hospital i København.⁵

Skonnerten "die Elbe" er afbildet i Aarhus Stiftstidende i august 1838, i en annonce der efterlyser betalende deltagere til Taumalipas. Skibet bliver her fremstillet som brigantine med soulmende råsejl, men var i virkeligheden en langt mindre skonnert med gaffelsejl og enkelte råsejl.

At det var gået så galt med projektet vidste de jyske udvandrere, der i sommeren 1838 utålmodigt ventede i Aarhus på at komme af sted, jo ikke. Men da de intet nyt hørte fra Hans Wilder, fra baronen eller nogen anden, mente de, at det ville fremme adgangen til den købte jord i Mexico om de skaffede sig eget skib. I stedet for de dyre billetter fra Hamburg ville rejsen blive billigere, ja måske gratis, for båden kunne sikkert sælges med god fortjeneste, når man nåede Mexico! Valget faldt på den 20 år gamle skonnert »die Elbe« af Altona, der i mange år havde sejlet som fragtskib i det sydfynske øhav.

Søfartskyndige i Aarhus mente ganske vist at skibet var alt for lille til oceantrafik og det planlagte antal passagerer alt for stort, men skuden var til gengæld billig! Ikke mindst fordi skonnerten var i så dårlig stand at sommeren og det meste af efteråret 1838 gik med gennemgribende reparationer. Men alle anstrengelser og udgifter til trods gik det allerede galt, efter man langt om længe kom af sted fra Aarhus den 17. oktober 1838. Efter fire dages blæst i Kattegat og udbredt søsyge blandt passagererne, måtte rejsen til Amerika afbrydes i Frederikshavn for yderligere reparationer af skibet. Her opgav en halv snes helt at udvandre, mens resten, efter et yderligere ophold i Norge, via den engelske kanal nåede Biscayen, hvor der den 24. november rejste sig en orkanagtig storm ud for den spanske nordkyst. Bølgerne overskyldede det lille skib og ødelagde last, proviant og drikkevand, men værre! Da stormen et par dage efter stilnede, blev det synkefærdige skib overfaldet af sørøvere fra Bilbao, der stjal hvad bølgerne havde sparet; Penge, papirer, støvler, sejl

Hjuldampere "Ben Campbell" ved landingsbro i New Orleans. Bygget 1851 og et af de tusinder af skibe, der betjente hovedruten til det indre USA ad Mississippi. Både Valdemar Møller i 1839 og de danske mormoner i årene 1853-1856 sejlede ad denne rute. Kopi af daguerreotypi fra 1852, Library of Congress.

samt skibets besætning der blev bortført som gidsler. Udvandrerne måtte derfor de følgende 3 uger drive hjælpeløst rundt på Atlanterhavet for vejr og vind. Leve af den rå fisk der kunne fanges med hjemmelavede net og skylle maden ned med det regnvand der faldt i alt for rigelige mængder. Først midt i december 1838 blev de skibbrudne opdaget af franske fiskere og vraget trukket ind til Bayonne, hvor den danske konsul så godt som det nu var muligt sørgede for de våde, udmarvede og syge udvandrere. Nogle døde, men de fleste blev i løbet af foråret 1839 sendt hjem til Danmark på kongens regning. Dog ikke alle!

Den fortsatte rejse til Amerika

En lille gruppe på 6 udvandrere, anført af cand. phil. Valdemar Møller (1810-1874) fra Hjørring ville til Amerika! Vi ved det, fordi Møller den 19. juni 1839 sendte et brev fra St. Louis i Missouri til Aalborg Stiftstidende. Brevet blev aftrykt i avisen 13. og 14. september 1839 og beskrev i optimistiske toner mulighedernes land, Amerika. Meningen var tydeligvis at ændre det dårlige rygte hele Mexico-ekspeditionen havde fået hjemme. For nok var kolonien i Mexico lukket af uroligheder og den købte jord tabt, men Texas ventede som mulighedernes land for de, der ønskede at arbejde sig frem og tjene så meget, at de fik råd til at købe negerslaver til det grove! »Den Frihed og lighed der hersker her er påfaldende stor« mente Valdemar Møller (neger-slaver åbenbart ikke medregnet) »Her er ingen tiggere og alle der ønsker arbejde kan få det. Theologiske Candidater, Grevesøner og rangspersoner fra Europa skammer sig ikke ved at arbejde som vej- eller jernbanearbejdere«. Men så let gik det dog ikke, selv

ikke for gruppen, der netop bestod af akademikere og rangspersoner.⁶

Selskabet var den 7. april 1839 rejst fra Bordeaux med en stor fransk brig og alt gik da også fint indtil skibet midt i maj stødte på Amerika med et mærkbart bump! Det var strandet på Key West, den vestligste af de øer der strækker sig som en hale mod sydvest fra Floridas sydspids. Da det tog et par uger at lænse og trække skibet af grunden, nød udvandrerne livet med skildpaddesuppe, rom og bananer i selskab med de danske sømænd, der i tidens løb havde slået sig ned her. Men hverken disse eller andre landsmænd, de mødte i New Orleans først i juni 1839, vidste dog andet om det første rejseselskab fra Danmark, end at det i forsommeren 1838 var rejst videre over land. Mexico kunne man hverken i 1838 eller nu i 1839 komme til over havet, for Frankrig, der var i krig med Mexico, havde blokeret havnene i Golfen vest for New Orleans. Valdemar Møllers gruppe, der nu var reduceret til 4 personer (to brødre fra Tåsinge rejste i stedet til Montevideo i Uruguay), valgte derfor at sejle ad Mississippi nordpå, men måtte, da pengene slap op, tage forefaldende jobs som landarbejdere i St. Louis. Det gik ikke så godt, ingen af herrerne var vant til hårdt fysisk arbejde og rejseselskabet faldt snart fra hinanden.

Kun den yngste af deltagerne, *Frederik Vilhelm Fjelstrup* (1819-1857), en godsejersøn fra Sinding ved Herning, nåede nogensinde det oprindelige mål, i Taumalipas i Mexico, men som officer i en amerikansk invasionshær under den amerikansk-mexicanske krig 1846-1848. En krig hvis efterfølgende fred betød, at det område der i vore dage rummer staterne Californien, Texas, Arizona, New Mexico, Nevada

og Utah overgik fra Mexico til USA. Det åbnede for en kraftig nordeuropæisk indvandring af guldgravere og mormoner, bl.a. fra Danmark. Mere herom neden for, nok at sige, F. V. Fjelstrup blev i 1842 officer fra West Point Militærakademiet, blev udstationeret i San Antonio i Texas, hvor han efter krigen slog sig ned og i vore dage æres som den første sherif i Texas nogensinde, der blev dræbt i skudduel med flok lovløse. På byens hovedgade den 29. maj 1857.⁷ Cand. jur. *Frantz Andreas Færch* (1809-1840) fra Nibe, døde i oktober 1840 i USA,⁸ mens handelsagent *Johan Hessellund* (1812-1887) blev amerikansk statsborger i 1843, men ikke desto mindre var tilbage på Aarhuskanten i 1846, hvor han levede resten af sit liv som kroejser.⁹ Også *Valdemar Møller* vendte hjem senest i sommeren 1840; hans tredje barn blev i hvert fald født i Frederikshavn i april 1841. Hustruen, Laurence Lassen (1805-1849) havde han efterladt til at forsørge sig selv og to meget små døtre, den ene født 1837, den anden i 1839, efter Valdemars afrejse. Så både som person og som Vendsyssels første oversøiske udvandrereleder, er han vel værd at præsentere nærmere.

Valdemar Møller

Valdemar Møller var født 1810 i København. Hans far, Jens Møller (1779-1833) var professor i teologi og selv startede Valdemar studierne i 1828. Det blev dog kun til filosofikum med ret til titlen cand. phil., for det muntre studenterliv og talrige lejlighedsviser tog tiden, i hvert fald så længe pengene rakte og det gjorde de kun indtil faderens død i november 1833. Valdemar blev dog reddet af sin faster, Kristiane Birgitte Møller, gift med Niels Lassen til Odden i Mygdal, der sørgede

for, at han blev ansat som huslærer på Rønnovsholm i Vrejlev. Godset blev ejet af Niels Lassens bror, Peter Lassen, og her fandt Valdemar også brødrenes søster, Laurence Lassen, som han blev gift med sidst i december 1836. Muligvis hjulpet af medgiften flyttede parret til Hjørring, hvor Valdemar åbnede en realskole. Alt dette, savnet efter København, giftermål, skolegerning omtaltes i hans mange lejlighedssange. Men fra 1837 gik han over til at digte udvandrersange, vel de første der er skrevet på dansk, om hvorledes hans »Hjerte alt paa Haabets lette Vinge, Er flygtet til en anden Verdensdel« - fra Danmarks have, der er alt for lille og næringsfattig og derfor må udvides med Amerika – »Hvor stræbsom Iver rigelig sig lønner, Lad Danmark kendes i Tamaulipas« – sange og sikkert også argumenter han fremførte

Valdemar Møller (1810-1873) var den drivende kraft bag udvandrernes videre rejse fra Frankrig til Amerika i 1838-1840. Efter hjemkomsten til Frederikshavn blev turen aldrig mere omtalt. Fotografiet fra ca. 1872 er af ukendt proveniens. Valdemar Møller.

så overbevisende, at et par af hans svogere, brødrene Lassen, tog med fra Aarhus, men sprang fra i Frederikshavn. De har nok næppe været positive over for at han rejste af sted på ubestemt tid efter at have brugt alle sine penge på rejsen, mens han lod sin gravide kone, deres søster, alene om at ernære familien ved syning.

Det var derfor formentlig en slukøret Valdemar Møller der vendte hjem fra Amerika uden penge og kort efter flyttede med familien til Frederikshavn. Her slog han sig ned som tresproglig (fransk, tysk, engelsk) translatør, blev i 1844 byens første boghandler, lokalredaktør og fra 1856 telegrafist. Han fortsatte med at skrive både sange, skuespil, egne bøger og oversættelser, men skrev aldrig mere om turen til Amerika.¹⁰ Måske fordi tidens førende smagsdommer, Johan Ludvig Heiberg, i 1841 i »En Sjæl efter Døden« gjorde tykt nar af en meget selvoptaget og lidt dum sjæl, der frem for Sankt Peter og Himmels porte foretrak Amerika, trods forlis og sørøvere undervejs. Latterliggørelsen af rejser til Amerika var muligvis medvirkende til at den oversøiske udvandring fra Danmark gik næsten i stå, mens den for alvor kom i gang fra Sverige og Norge i 1840'erne. For Danmarks vedkommende startede masseudvandringen først da himmelens porte i 1850'erne åbnede sig for Guds hellige, der nu i Verdens sidste dage skulle samles i mormonerens Zion, i Utah ved den store saltsø i det vestlige USA. Dommedagen indtraf som bekendt ikke, men på det mere jordiske plan gav mormonerne fattige mennesker hidtil utænkelige muligheder for at komme gratis, eller rettere på afbetaling til Amerika. Den lange rejse kunne man foretage gruppevis med venner, naboer og trosfæller, ledet af

folk der kendte forholdene og kunne tale det sprog, man benyttede i det fjerne land. Det var som om de dæmninger for den oversøiske udvandring, som Valdemar Møller og andre intellektuelle forgæves havde søgt at nedbryde i anden halvdel af 1830'erne, nu pludselig, kun 15 år senere, faldt sammen, særligt i de fattigere dele af Danmark og allermest i Vendsyssel.

Peter Olsen Hansen (1818-1895), Nordjyllands første "mormonprofet" vendte ofte tilbage til den missionsmark, hvor han havde haft sin største succes. Foto fra ca. 1875 af fotografen C. A. Zehngraf, Aalborg.

Mormonudvandringen fra Vendsyssel 1852-1868

Som Valdemar Møller havde bemærket i 1839, var der allerede en hel del danskere i USA. Folketællingen af 1850, der var den første der angav fødeland, optalte 1.893 danskfødte. Oftest sømænd der havde slået sig ned i New York, Boston og New

Orleans. Blandt disse Peter Olsen Hansen (1818-1895), der blev mormon i Boston 1843 og siden fulgte med »de hellige« i takt med at den blandt amerikanerne upopulære sekt blev tvunget vestpå til de øde ørkenområder i Utah. På et kirke-møde i Salt Lake City den 6. oktober 1849, der handlede om at skaffe nybyggere til Utah, foreslog Hansen, der var i gang med at oversætte den særlige mormonbibel til dansk, at man skulle prioritere missionen i Danmark! Landet havde fået religionsfrihed samme år og havde desuden relativt stærke baptistmenigheder i København og Aalborg. Der var erfaring for at baptister var særligt lydøre over for mormonernes budskab og i hvert fald holdt det stik i Nordjylland, hvor mormonkirken

Skibet "James Nesmith", ved søsætningen i Thomastown, Maine 1850. Det var på dette skib de 447 danske mormoner, der havde forladt Frederikshavn med "Cimbria" i november 1854, fortsatte fra Liverpool 7. januar og nåede New Orleans 23. Sejlturen kostede "kun" 14 dødsfald. Det var skibe af denne type og størrelse der blev benyttet ved mormontransporterne på Atlanterhavet i årene 1852-1867. Kopi af Daguerreotypi fra 1850, Library of Congress.

Mormonmissionær på besøg hos tømrer på landet. Maleri fra 1856 af Christian Dalsgaard (1824-1907). Maleriet, der befinder sig på Statens Museum for Kunst, blev malet kun 6 år efter de første mormoners ankomst til Danmark.

slog igennem næsten med eksplosiv kraft.¹¹ Den store udvandringsbølge mormonerne satte i gang fra Danmark omfattede i 1850'erne 3.000 eller 80% af samtlige danske udvandrere, i 1860'erne 7.500 eller 40% af den danske udvandring. Hver fjerde af disse 10.500 mormonudvandrere kom fra Nordjylland og de havde derfor afgørende betydning for at den danskfødte befolkning begyndte at vokse kraftigt i USA (1860: 9.173; 1870: 30.450).¹²

Mormonudvandringen startede for vendelboernes vedkommende i efteråret 1852 og omfattede frem til 1868 i alt 26 store rejseselskaber. Samlingsstedet for de nordiske mormoner før afrejsen var normalt København, men da der kom så overvældende mange mormoner fra Nordjylland, nogle i synkefærdige fiskerbåde, gjorde man et første (og sidste) forsøg med at lade ruten passere Frederikshavn. Hjuldamperen »Cimbria« sejlede i november 1854 i stedet for til Kiel, via Frederikshavn mod Hull. Ud over de 300 der var med fra København, gik yderligere 149 nordjyske mormoner om bord og alle sejlede mod Hull, som man dog først nåede en måned senere, juleaften 1854, efter at have prøvet at forcere et stormfuldt Skagerrak 4 gange! Ruten blev opgivet og Salt Lake City først nået i september 1855, hvor det med lettelse blev noteret at turen »kun« havde kostet 49 dødsfald! Ikke på Skagerrak, men på den videre tur via Liverpool, New Orleans, Mississippi, St. Louis og herefter til fods til Utah. Men selv dødsrater på kun 10% af passagererne forekom dog for stor og fra og med 1856 gik rejserne i stedet via New York og herfra med den transkontinentale jernbane, der år efter år nåede længere vestpå. Så langt, at man fra 1869 kunne rejse med damp hele vejen,

med skib og tog. Rejsen fra Danmark til Utah der endnu i 1850'erne oftest varede 9-10 måneder med store tab af menneskeliv, tog herefter kun tre uger uden større problemer. Neden for skal vi dog følge en af de allerførste udvandrerfamilier fra Vendsyssel.

Mads Christian Jensen (1822-1898) og Maren Hansdatter (1826-1899) fra Bastholm, Vrejlev, fotograferet ca. 1885 i Brigham City, Utah, USA. Udvandret 1852.

Den første mormonfamilie rejser fra Vrejlev i december 1852

Mads Christian Jensen (1822-1898), møllebygger i Bastholm i Vrejlev, og Maren Hansdatter (1826-1899), blev gift i sommeren 1845 og fik de følgende år 5 børn, et om året. Da det sidste, Kirsten, blev født 5. september 1851 blev hun dog ikke døbt, kun navngivet »da Forældrerne tilhører Mormonsekten« som der står i kirke-

bogen. For få uger tidligere havde et par missionærer søgt skjul i »det indre Vendsyssel« efter voldsomme anti-mormon uroligheder i Aalborg i sommeren 1851. Her i »skjulet« mødte de, omvendte og døbte den 17. august Mads og den højgravide Maren i Bastholm Mølledam. Det tog naboerne fredeligt, men blev vrede da de blev kaldt hedninge og vantro, så vrede, at de i februar 1852 gik helt amok, angreb mormonerne korporligt og ødelagde vinduer, møbler og husgeråd i deres huse i Bastholm.¹³ »Bastholmsagen« blev den direkte anledning til at udvandringen til Utah kom i gang og det blev Mads Christian Jensen der var blevet forstander for den første menighed i Vendsyssel, i Tårs, der organiserede afrejsen lokalt. Hele familien var derfor med på passagerlisten ved afgang fra København til Amerika den 20. december 1852. Den ældste af børnene, Maren Jensen (1846-1921), fortalte senere om turen. Om skrækken, da naboerne angreb, slog dem og ødelagde deres hus, men også om hvor spændende det var at sejle med dampskibe fra København til Kiel, fra Hamburg til Hull også selvom det vippede slemt, samt med damptog til Hamburg og Liverpool. Sejlturen med skibet »Forest Monarch« til New Orleans, der varede 12 uger, var til gengæld kedelig, langsom og efterhånden også ubehagelig, da vand og mad slap op og folk døde. Endnu værre på Mississippi, hvor kole-raen hærgede og på prærien til fods fra St. Paul til Utah med en gravid mor.¹⁴

Af gruppen på 297 der startede fra København i 1852 var kun 202 tilbage, da man næsten 10 måneder efter nåede Salt Lake City. Værst var det gået for børn og ældre. Familien Jensen fra Bastholm hørte dog til en af de få familier der blev forøget

på rejsen, for midt i Nebraska fik de en søn, der fik navnet »Denmark Jensen« (1853-1937), og i alt blev Mads Christian Jensen efterhånden far til 32 børn, hvor nr. 20 blev kaldt »Twenteena Jensen« (1864-1932). Fødslerne klarede de 4 hustruer som han sideløbende blev gift med fra 1846, 1855, 1860 og 1861. Ud over Maren (1826-1899) kom de alle fra Vendsyssel, både Gertrud (1826-1901); Else (1841-1909) og Aurora (1847-1868). Sidstnævnte, Aurora Mariager, der således blev gift som 14-årig, var datter af Jørgen Mariager (1810-1889), en frisindet skolelærer i Vennebjerg 1838-1889, der i 1856 havde indbudt mormoner

Mads C. Jensens familiegravsted på Brigham City's kirkegård, Utah, hører til de mere specielle. På forsiden ses data for Mads og hans fire koner: Maren, Else, Aurora og Gertrud. På stelens andre sider: én med Maren og hendes børn, en bagside med Else og Aurora og deres børn samt en side med Gertrud og hendes børn. I alt én mand, 4 hustruer og 32 børn på én gravsten.

Andrew Jensen (1850-1941) født i Torslev (døbt Andreas Christiansen, senere Andreas Jensen), udvandret med sin familie i 1866. Fotograferet i Salt Lake City i 1886 i forbindelse med, at han udnævntes til Mormonkirkens første historiker og arkivar. Ortodoks som historiker, men som arkivar den visionære skaber af det formidabelt righoldige mormonarkiv. Et af de bedste i verden hvad angår udvandring og slægtshistorie.

Jacob Johnson (1847-1925) (døbt Jacob Jensen), fra Vester Brønderslev, udvandret oktober 1855 til Utah med familie. Blev advokat og dommer og efter frafald fra mormonismen centraregeringens repræsentant i Utah 1880-1896 (Utah blev først stat i 1896). Eneste danskfødte medlem af kongressen fra Utah 1913-1915. Foto i Library of Congress, 1913.

til en offentlig debat om trosspørgsmål på skolen. Desværre for Jørgen Mariager betød det, at hans kone og med hende alle børnene omvendte sig. Ægtefællerne blev skilt, og da konen døde i Nebraska i 1861 på vej til Utah, måtte de børn, hun medbragte, forsørges på anden måde.¹⁵ Aurora som fjerde-hustru, hvad der blev forstået som en slags forsørgelse! Mads Christian Jensen og Maren pristest i hvert fald af samtidens mormoner, for at de så aktivt tog sig af indvandrere fra Vendsyssel og hjalp dem på vej de første vanskelige år i det fremmede land. Danskerne og med

dem vendelboerne bidrog således på gammeltestamentlig vis til, at Utah den dag i dag, er den delstat i USA, der med 5 % har den største procentdel af indbyggere med danske aner.

Mormoner, hvor mange og hvorfra?

I forhold til areal og befolkningstal var Vendsyssel det sted i verden, hvorfra den største andel mormonudvandrere blev rekrutterede, det hævder i hvert fald William Mulder i hovedværket om mormonudvandringen fra Skandinavien.¹⁶ Det kan dog være svært helt præcist at

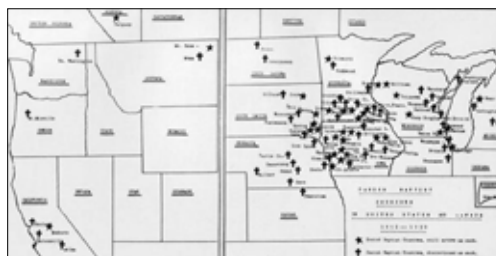
afgøre mormonernes seneste bopæl, for mens den danske udvandrerdatabase fra og med 1. maj 1868 bygger på sidste faste bopæl i politiets registrering af oversøiske billetter,¹⁷ har mormonernes egne billetlister, der allerede fra 1852 førtes uafhængigt af danske myndigheder, kun undtagelsesvis mere præcise oplysninger om sidste bopæl. De inddeltes i stedet efter det missionsområde (»konference«) hvorfra de blev udsendt. Nordjylland var således 1853-1868 opdelt i to »konferencer« adskilt af Limfjorden med 1.276 *udvandrere fra Vendsyssel, 791 fra Aalborg*. Efter 1868 lagdes områderne sammen som én Aalborg-konference, der samtidigt blev udvidet mod syd, men indtil da viste Vendsyssel-udvandringen en jævn stigning år for år. Når 1858 har et 0, skyldtes det at USA 1857-1858 var i krig mod mormonerne og derfor standsede mormonindvandring fra Europa. Årene omkring 1864 er høje, dels fordi danske værnepligtige søgte at undgå 1864-krigen, dels fordi årene efter den amerikanske borgerkrig 1861-1865 blev præget af økonomisk fremgang og den stærkt forbedrede infrastruktur som dampmaskinerne medførte.

Når det gælder mormonernes sidste bopæl før afrejse, har billetlisterne for årene 1853-1855 og atter for 1865-1867 undtagelsesvis oplysningerne vedføjet. De viser at størstedelen af de optegnede mormonudvandrere fra Vendsyssel 1853-1854 kom fra Tårs og omliggende sogne. Herefter bredte ringene sig i 1855 til Jetsmark og Brønderslev, mens stort set hele Vend-

syssel var repræsenteret i årene 1866-1867. Fra midt i 1860'erne kom der dog en stærk medspiller på banen. Baptisterne.

Baptistudvandringen

Som allerede nævnt infiltrerede mormonerne helt bevidst eksisterende baptistmenigheder i kraft af den fælles voksendåb. Det skete særligt hurtigt i Aalborg, hvor det allerede få dage efter mormonmissionærernes ankomst i oktober 1850 lykkedes at omvende den ledende baptist, jernstøber H.P. Jensen i Nørresundby (1815-1883). Han havde i 1840 grundlagt og siden finansieret Aalborg baptistmenighed, hvis medlemmer nu for en større dels vedkommende fulgte ham til den nye mormonmenighed. Baptisternes forstander, Ole Nielsen Føltved (1794-1856), en vendelbo fra Skæve, måtte derfor i december 1850 bekendtgøre, at »baptistsamfundet intet har at gøre med de såkaldte sidste dages hellige og at de der havde, var blevet ekskluderet«.¹⁸ Han angreb heftigt mormonerne for vranglære og startede en kraftfuld mis-

Danske baptistkirker i USA. Kirkerne fordeler sig i en vifte mod vest ud over Midt-vesten med udgangspunkt fra Racine i Wisconsin, men med særlig vægt på Iowa, der da også var de nordjyske udvandreres favoritstat fra til 1914.

Oversøiske mormonudvandrere fra Vendsyssel til Utah, USA 1853-1868

1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868
63	64	95	8	70	0	34	56	58	82	134	140	40	122	188	122

sionsvirksomhed i Nordjylland. Selv tog han sig af Vendsyssel og nåede inden sin død at starte nye menigheder i Hals og Jetsmark, mens bogholderen på jernstøberiet i Nørresundby, Peter Hansen Dam (1826-1922) der var forblevet baptist, tog sig af Himmerland, indtil han i 1861 rejste til USA og efter deltagelse i borgerkrigen oprettede endnu en dansk baptistkirke i Racine, Wisconsin. Allerede i 1848 var de første baptister fra Sjælland og Langeland rejst til Wisconsin, den første stat hvis østkyst man når frem til, når man fra New York via Hudson River og Erie-kanalen, har krydset de store amerikanske søer. Det blev dog P. H. Dam, der efter borgerkrigens afslutning i 1865 for alvor begyndte at trække nordjyske baptistudvandrere til Wisconsin. Med Racine som springbræt blev der de følgende 10-15 år etableret næsten 75 danske baptistkirker ud over Midt-Vesten: Wisconsin, Illinois, Minnesota, Nebraska, Iowa og Kansas. Det betød at en hel del danske indvandrere først blev baptister i mangel på andre tilbud efter ankomsten til USA, for hvad det amerikanske nybyggerisamfund angik, var det, uanset valg af trosretning, helt afgørende at opbygge sit sociale netværk på et religiøst tilhørsforhold. Ud over mormontemplerne i Utah, samledes et større antal danske indvandrere sig om baptistkirker spredt ud over prærien, styrket af at baptsismen allerede dengang var den største protestantiske kirkeretning i USA. Man kom således den danske folkekirke i forkøbet, der først ti år senere, sidst i 1870'erne, efter megen tøven kom i gang i med at sende præster til USA, danne menigheder og bygge kirker i større tal for de danske indvandrere.²⁰

Transportmæssigt nød baptisterne godt af, at deres udvandring først startede for

alvor, da dampmaskinen dominerede på hav og land, priserne blev lavere og rejsetiden kortere, men de er vanskeligere at finde i materialet, da de ikke som mormonerne rejste i store grupper, men ofte enkeltvis eller som familier. Udvandringen var for baptisterne ikke i sig selv et trosspørgsmål, men det var naturligvis en behagelighed at udskifte Danmark, hvor man blev opfattet som en aparte lille sekt, med USA, hvor baptisterne var den fremherskende religiøse retning. Enkelte grupper kan dog udskilles som eksempelvis den, der i april 1866 sejlede fra Aalborg til Kiel med dampskibet »Samsø«. Om bord befandt sig 166 nordjyder, hvoraf 85 var vendelboer der fra Kiel fortsatte Hamburg-Hull-Liverpool-Quebec i Canada og herfra med tog sidst i maj til Racine, hvor i hvert fald nogle blev modtaget af pastor P.H. Dam.²¹ Hvor mange vides ikke, for religiøst tilhørsforhold noteres ikke i passagerlisterne ligesom baptistudvandringen ikke, som ellers hævdede, blev organiseret centralt. I modsætning til mormonerne, rejste baptisterne på samme vilkår som alle andre rejsende.²²

Hvor mange baptistudvandrere, hvorfra og hvorhen

Hvor mange danske baptister der reelt set udvandrede til Amerika, er der mig bekendt aldrig tidligere offentliggjort tal for.²³ Jeg har her benyttet en udskrift af medlemsprotokollerne for de jyske baptistmenigheder, således som de fandtes på Dansk baptistsamfunds Arkiv på Tølløse højskole. Udskriften befinder sig som en maskinskreven oversigt på Det danske Udvandrerarkiv i Aalborg og oplysningerne omfatter 590 døbte baptister, der udvandrede mellem 1862-1924 fra

Baptistudvandring fra Jylland fordelt på tiår 1862-1924 (kun voksne)						
1862-70	1871-80	1881-90	1891-00	1901-10	1911-20	1921-24
118	141	133	47	61	37	15

Baptistudvandring til USA fra Jylland 1862-1924 fordelt på menigheder (kun voksne)							
Aalborg	Jetsmark	Hals	Frederikshavn	Løgstør	Vrå	Andre	alt Vendsyssel
144	161	68	122	43	31	21	382 (65 %)

menighederne i Aalborg, Jetsmark, Hals, Frederikshavn, Løgstør, Vrå («andre» Aarhus, Nibe, Sæby, Thisted og Brande). Oplysningerne omfatter menighed, navn, fødested og -dato, dåbsdato og seneste bopæl, samt det tidspunkt man er udskrevet af menigheden som udvandret. Tidsmæssigt set er udvandringen kraftigst i perioden 1860-1890.

Fordelt på menigheder viser Himmerland og Vendsyssel sig som dominerende for baptistudvandringen. Af 590 registrerede kom 382 fra Vendsyssel og 187 fra Himmerland

Hovedproblemet er naturligvis at der kun angives »voksne«, dvs. døbte baptister, oftest ægtepar, der rejste med et meget stort antal uregistrerede børn, hvis antal først findes, hvis man, familie for familie, eftersøger familien i ankomstlister og folketællinger. Så på den måde skal 590 udvandrere ganges med en ukendt faktor. I følgende eksempel faktor 4,5 - da 2 bliver til 9!

Gårdmand Steffen Christensen (1822-1889) på Lennestved i Vrejlev, født i Jerslev, og hans kone, Ane Hedvig Christiansen født 1827 i Sindal, blev begge døbt som baptister i Vesterhavet ved Jetsmark december 1860. I protokollen fra

Gravsten for Steffen Christensen (1822-1889) (Stephen Christenson) på den danske baptistkirkegård »Saron«, Jamestown, Cloud County, Kansas. Født i Jerslev, udvandret fra Vrejlev 1866, død i Kansas 1889.

»Saron Baptisk Kirke 1877« i Jamestown, Clous County, Kansas. Menigheden etableret med 11 medlemmer i 1871, og kirken opført i 1877.

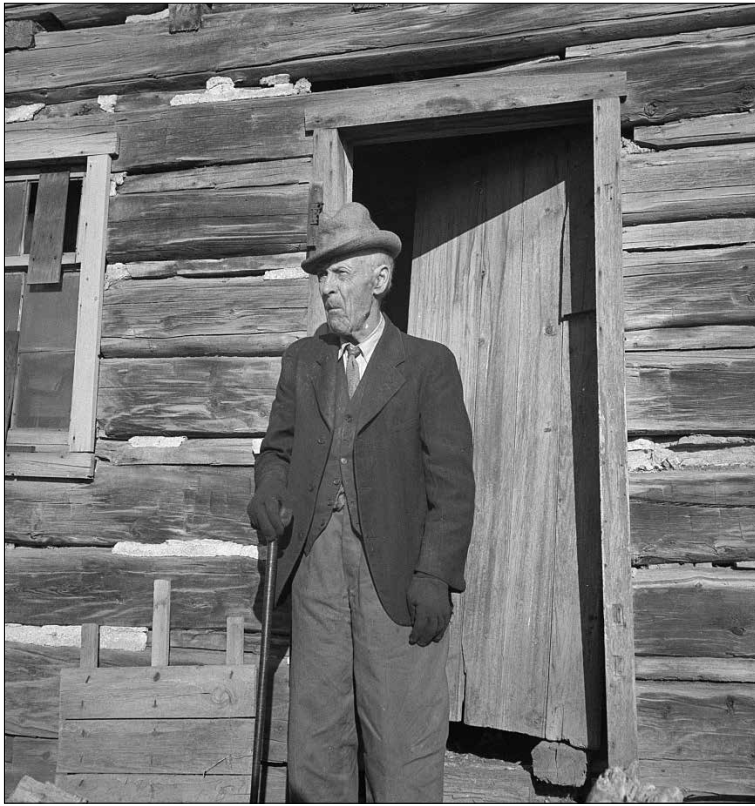
menigheden i Jetsmark tæller de kun for to, men med 7 mindreårige børn, tæller de for 9 i afgangslisterne fra Hamburg og ankomstlisterne for Quebec. Fremme fortæller de amerikanske folketællinger, at den store familie (Steffen og Ane Hedvig fik mængder af børnebørn) efterhånden spredte sig til adresser med danske baptistmenigheder i Wisconsin, Minnesota, Iowa og Kansas. Og det er i øvrigt her, på den danske baptistkirkegård »Saron« ved Jamestown, Cloud county, Kansas, at man den dag i dag ikke alene finder Steffen Christensens gravsten, men også den sydvestligste af alle de mange danske baptistkirker, der blev bygget i disse år. En dansk menighed blev oprettet på stedet i 1871, kirken på billedet bygget i 1877 og Steffen Christensen død i 1889.

I en samling af biografier af pionerer fra denne del af Kansas skrives der måske overdrevet, men i hvert fald meget smigrende for disse danske nybyggere:²⁴ *Ingen fremmede indvandrere er blevet vigtigere for*

det amerikanske samfund end danskerne. Danmarks ranke og flittige børn har bragt stabilitet og virkelyst til denne del af Amerika og danskerne selv er her i dette land blevet mere velstående end de fleste andre. Nogle endda rige.

Sammenfatning

Vendsyssel hørte til et af de kraftigste udvandringsområder i Danmark, hvor særligt de vestlige, midterste og sydlige dele af landsdelen (Hvetbo, Børglum og Kær herreder) lå på højde med landets mest markante udvandringsområder: Sønderjylland, Langeland, Lolland og Bornholm. Sådan ser det i hvert fald ud, hvis man benytter den danske udvandrerdatabase 1868-1910.²⁵ I denne artikel har jeg imidlertid valgt at undersøge den organiserede udvandring fra allerførste begyndelse med »die Elbe« i 1838 og frem til 1868, det år omkring hvilket sejlskibene på kort tid blev erstattet af massetransporter med damptog og dampskibe. Ikke desto mindre er der grund til at tro, at de danske

Den sidste danskfødte. Endnu ved folketællingen 1930 fandtes der 3 meget gamle danskfødte mormoner i Escalante, Garfield County, sydlige Utah. Fotografi fra april 1936 af "95-årig danskfødt mormon der kom til Utah som dreng 1853. Fotografi af Dorothea Lange (1895-1965) til brug for »New Deal« -programmet. Kopi fra negativ, Library of Congress.

bosættelsesmønstre i USA allerede fastlagdes til Utah og Midt-Vesten før transportrevolutionen indtraf omkring 1868.

Når den oversøiske udvandring før 1868 imidlertid er tyndere behandlet i litteraturen end tiden efter, skyldes det næppe, at udvandrerhistorierne som vi har set, er mindre dramatiske, men at kildegrundlaget for den danske oversøiske udvandrings vedkommende er vanskeligere. Vi befinder os stadig i tiden inden man fra 1. maj 1868 begyndte at registrere samtlige solgte oversøiske billetter. Før 1868 fandtes kun kirkebøgerne, der for årene 1814-1870 burde have antegnet alle der ankom til eller forlod et sogn, samt

fortalt hvorfra de kom og hvorhen de tog. Det gør listerne da også delvist for dele af Danmark, men ikke for Nordjylland! I andre dele af landet kan man eksempelvis se fra og med 1852, at ud over mormonerne, tog mange af sted for at grave guld i Californien eller Australien i 1850'erne. Disse guldgravere kender man ikke meget til for Nordjyllands vedkommende, kun at der for tiden efter 1868 er en del eksempler på guldgravere. For selvom der findes både passager- og folketællingslister i ankomstlandene, er personnavnene ofte så svære at genkende, nationalitetsangivelserne så forkerter og danskerne så få blandt store mængder andre at det i praksis er nødven-

digt at tage udgangspunkt i en dansk kilde, der kan fortælle, at en specifik person eller familie (navn, alder, køn, hjemsted og tidspunkt), rent faktisk er udvandret. Det kan man stort set kun se for tiden før 1868 i de bevarede mormon- og baptistlister.

Særligt heldigt er det, at mormonerne fra første færd (1852 ff) registrerede de omvendte udvandrere og deres børn ved såvel afrejse, rejseetaper, ankomst og videre skæbne i Utah, samt at disse kilder er lette at finde og benytte på internettet (de »frafaldne« forsvinder dog undertiden fra arkiverne). Hvad baptisterne angik, er det sværere, da de ikke rejste i egne grupper organiserede således som mormonerne. Det har dog vist sig, at de nordjyske baptistmenigheders medlemslister fra og med 1862 giver detaljerede data på alle voksendøbte baptister, der udvandrede til USA (men ikke de medfølgende børn), Vi ved således ikke præcist hvor mange der udvandrede fra Danmark eller Nordjylland uden for mormonerne og baptisternes rækker før 1868, men selve antallet af danskfødte i folketællingerne for USA 1850, 1860 og 1870 tyder dog på, at mormoner og baptister helt dominerede dansk oversøisk udvandring før 1868.

Mens den allerførste udvandrergruppe fra Danmark i 1838 blev en så stor fiasko, at det satte lysten til oversøisk udvandring i stå for årtier, i hvert fald hvad angik »de bedre kredse«, gik det langt bedre, da der med trosfriheden af 1849 dukkede trosretninger op, hvis hovedsigte netop var udvandring til et både helligt og bedre land. Det hjalp brede samfundsgrupper af sted billigt, eller på afbetaling, i store grupper der i forvejen kendte hinanden. Nok virkede de første mormonrejser næsten selvmorderiske, men trossætningerne var

lette at forstå og rejserne dog langt sikrere, end om man skulle have rejst alene til ukendt land. Utah blev og er stadig den stat i USA der har den største procentdel danske efterkommere. Hertil kom, at mormonerne rejserute gennem Iowa og Nebraska er plottet med danske bosættelser, der blev grundlagt af frafaldne danske mormoner, der i øvrigt ofte blev baptister! For med udgangspunkt i Racine i Wisconsin ved Michigansøen spredte de danske baptister sig fra 1860'erne ud over præriestaterne i Midt-Vesten hvor de i en længere periode var de eneste der kunne byde på danske kirker og dansksprogede gudstjenester.

Den kraftige udvandring, der for Vendsyssels vedkommende allerede startede i årene (1838) 1852-1868, spillede sandsynligvis en væsentlig rolle for grundlæggelsen og den senere udvikling af danske bosættelser, rejseveje, religiøse forhold og erhvervsstrukturer i USA. Om denne tese er rigtig, også for Vendsyssels vedkommende, lader sig i hvert fald let undersøge og beskrive for 1868-1914 .

Noter:

1. Jepsen, Anton: .... Og derfor søger jeg den fjerne strand. Beretningen om stolemager Dessau og »die Elbe« Danmarks første udvandrerskib. Kolding 1983, er langt den bedste og fyldigste beretning om Danmarks første udvandrerskib. Den lidt mærkelige titel henviser i sin første halvdel til en udvandrersang skrevet af Valdemar Møller fra Frederikshavn, den anden halvdel til den aarhusianske initiativtager Dessau. Jeg tillader mig neden for helt at koncentrere mig om Møller, der i modsætning til Dessau, faktisk nåede frem til Amerika som leder af det første oversøiske udvandrerselskab fra Danmark nogensinde og supplerer derfor Anton Jepsens skildring med nogle yderligere kilder. Særligt vedrørende hvem der var med på turen fra Frederikshavn til New Orleans.
2. Brister, Louis E.: Johann von Racknitz. German Em-pressario and Soldier of Fortune in Texas and Mexico 1832-1848, The Southwestern Historical Quarterly, 99. University of Texas at Austin 1996. Brister beskriver I realiteten starten på den nordtyske og hermed også den slesvig-holstenske og danske udvandring til USA via New Orleans og Texas/Mexico, samt sætter det ind i rammerne af stridigheder mellem USA og Mexico, samt

- starten på den franske annektering af Mexico.
3. Wilder, Hans: Efterretninger angaaende Baron von Rachnitz's tydske Coloni ved Floden Nueces i den mexicanske Stat Taumaulipas, tilligemed Betingelser for Optagelsen, Aarhus 1837 (Bogen var en oversættelse af en tilsvarende bog på tysk udgivet i København 1835)
  4. Fra 1820 skulle alle større amerikanske havne føre ankomstlister på passagerer herunder også New Orleans, hvor man derfor under 3. januar 1838 kan læse navne, fødested, alder, bopæl, beskæftigelse på de 40 danske udvandrere der ankom på brig-skibet "Orion" fra Hamburg. Passenger Lists arriving New Orleans, National Archives, Washington.
  5. St: Petri København, Kirkebog, døde 1839. Den ene af Hans Wilders to sønner som var med "Orion" – Wilhelm Wilder (født 1817) genfindes dog i Folketællingen 1850 som apoteker i New Orleans (Municipality 3, Ward 1), den anden – Ewald Wilder (født 1820), forsvandt.
  6. Aalborg Stiftstidende og Adresse-Avis 1839, No. 180 og 181
  7. US Army, Register of enlistments 1798-1914 (via Ancestry), Texas Peace Officer Memorial, www.odmp.org
  8. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati Juris, bd. 1, side 443 (København 1954)
  9. Jepsen: »die Elbe« 1883; s. 55, 60 og 96
  10. Valdemar Møller og hans familie har aflejret et betydeligt kildemateriale i Danmark, folketællinger, kirkebøger og Nygaards sedler(ddd.dda) Hertil kommer biografier af hans virke som boghandler og forfatter www.boghandlereidanmark.dk og www.litteraturpriser.dk Derimod er tidligere trykte fremstillinger af hans amerikatur lidt fejlagtige (Anton Jacobsen: Translatør og telegrafist i Frederikshavn (1919)) og der er da heller ikke meget at hente fra kilderne i USA, hvor han jo kun kan have opholdt sig højst et år (fra maj 1839 til maj 1840)
  11. Jeg har grundigt beskrevet starten på mormonmissionen i Nordjylland og kilderne herfor i Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Himmerland og Kjær herred 1850-1879 side 52-63 (Aalborg 2013) samt for kilderne i noterne 1-17, det vil jeg derfor ikke gentage her.
  12. Folketællingerne for USA starter 1790 og er herefter tilgængelige hvert tiende år til og med 1940 (dog er 1890 gået tabt), ofte med »midtvejstællinger« i år der ender på »5« for de enkelte stater. Alle tællingerne findes på Ancestry, men indekseringen der er maskinindlæst kan have sine mangler.
  13. N.P.Petersen: Da mormonerne kom til Nordjylland, s. 26, København 1951
  14. Autobiography of Maren Jensen – i »Ancestry and descendants of Mads Christian Jensen, s. 48-49«
  15. Margit Egdal: Skolelærer Jørgen Mariager I Vennebjerg, og hvad der hændte, da konen blev Mormon. Vendsyssel Nu & Da 2006-2007
  16. William Mulder: Homeward to Zion. The Mormon Migration from Scandinavia pp 102-103 (1957), mens P.Petersen: Da Mormonerne kom til Nordjylland s. 56 ikke mener at der er særligt mange mormonudvandrere fra Vendsyssel. Der er tal der der medtager børn, andre ikke, men jeg (og Mulder) bygger på alle, samt på både afgangslisterne fra Vendsyssel og ankomstlisterne undervejs.
  17. Henning Bender: 1868 Udvandring. I Danmark bliver Danmark, Aarhus 2014
  18. Aalborg Stiftstidende 17. december 1850
  19. Henning Bender: Udvandringen fra Himmerland og Kjær herred s. 64-65 (2013), Henning Bender: Udvandringen fra Ringsted s.152-155 (2014)
  20. Henrik Bredmose Simonsen: Kampen om Danskheden, s. 14-17 (1990), Danske baptistkirker i USA www.danishmuseum.org/danish-baptists.cfm
  21. Hanne Gjøel: Nordjyske emigranter, Aalborg Stiftstidende 21. december 1982, suppleret med de indirekte udvandringslister fra Hamburg (-Hull) omkring 1. maj 1866 og ankomstlisterne fra Quebec 24. maj 1866, side 54-83
  22. Kristian Hvidt: Flugten til Amerika, s. 282 (1971) mener at baptisterne benytter egne udvandringskanaler.
  23. Et kirkesamfund bliver til. Danske baptisters historie gennem 150 år (1989) har ikke benyttet de danske menighedsprotokoller på baptistarkivet i Tølløse, mens Pia Viscor: De drog til Racine (2007) med større vægt på den sjællandske udvandring. Maskinskreven udskrift med navnet »Baptister udvandret til Amerika 1840-1950« findes på Det danske Udvandrerarkiv, Aalborg – men omfatter, trods navnet, reelt set kun perioden 1862-1924.
  24. Kansas Trails, Cloud County, Kansas, Biographies (2011)
  25. Se <http://henningbender.dk> hvor der både findes en række artikler og foredrag om udvandringen fra Nordjylland.

Henning Bender, Kirsebærhaven 3, 3730 Nexø. Født 1944. Mag.art. i historie 1972. Stadsarkivar i Aalborg 1974-2008 og leder Det danske Udvandrerarkiv 1989-2008. Skrevet et stort antal bøger og artikler om dansk og nordjysk udvandrer-, industri- og fotohistorie. En del kopieret på <http://henningbender.dk>